

KUMUSH TURIZM" KLASTERLARI: TURIZM SOHASIDA MAVSUMIYLIK VA BO'SH QUVVATLAR MUAMMOSINI HAL ETISH MEXANIZMI.

Gaipova Aziza Erkin qizi

Guliston davlat universiteti

“Raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalar” fakulteti talabasi.

gaipovaaziza59@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19386718>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston turizm sanoatining eng dolzarb muammolaridan biri — mavsumiy tebranishlar va "past mavsum" davrida infratuzilma quvvatlarining bo'sh qolishi tahlil qilinadi. Muammoning yechimi sifatida keksa yoshli sayyohlarga yo'naltirilgan "Kumush turizm" klasterlarini tashkil etish mexanizmi taklif etilgan.

Maqolada klasterli yondashuvning iqtisodiy samaradorligi, mavjud to'siqlar va sohani barqarorlashtirish bo'yicha realistik strategiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Kumush turizm, klaster yondashuvi, mavsumiylik, bo'sh quvvatlar, O'zbekiston turizmi, rekreatsiya, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik, gerontoturizm.

КЛАСТЕРЫ «СЕРЕБРЯНОГО ТУРИЗМА»: МЕХАНИЗМ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ СЕЗОННОСТИ И ПУСТУЮЩИХ МОЩНОСТЕЙ В СФЕРЕ ТУРИЗМА.

Аннотация. В данной статье анализируется одна из наиболее острых проблем туристической индустрии Узбекистана — сезонные колебания и простой инфраструктурных мощностей в «низкий сезон». В качестве решения предлагается механизм создания кластеров «Серебряного туризма», ориентированных на туристов старшего возраста. В статье рассматриваются экономическая эффективность кластерного подхода, существующие барьеры и реалистичные стратегии по стабилизации отрасли без приукрашивания действительности.

Ключевые слова: Серебряный туризм, кластерный подход, сезонность, пустующие мощности, туризм в Узбекистане, рекреация, социально-экономическая стабильность, геронтотуризм.

“SILVER TOURISM” CLUSTERS: A MECHANISM FOR ADDRESSING SEASONALITY AND UNDERUTILIZATION OF CAPACITY IN THE TOURISM SECTOR.

Abstract. This article analyzes one of the most pressing issues in Uzbekistan's tourism industry: seasonal fluctuations and the underutilization of infrastructure during the "off-season."

As a solution, a mechanism for developing "Silver Tourism" clusters targeting elderly travelers is proposed. The paper outlines the economic viability of the cluster approach, identifies existing structural barriers, and suggests realistic strategies for stabilizing the sector by addressing the supply-demand gap.

Keywords: Silver tourism, cluster approach, seasonality, idle capacity, tourism in Uzbekistan, recreation, socio-economic stability, geronto-tourism.

Kirish. Bugungi kunda O'zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va xizmatlar ko'rsatish sohasining yalpi ichki mahsulotdagi (YIM) ulushini oshirishda turizm strategik drayver sifatida e'tirof etilmoqda. Biroq, sohadagi jadal o'sish sur'atlariga qaramay, O'zbekiston turizm bozori o'zining tarkibiy va surunkali muammosi — keskin mavsumiylik (high seasonality) omilidan xalos bo'la olmayapti.

Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, mamlakatimizga kelayotgan xorijiy sayyohlarning 65-70 foizi yilning faqat ikki qisqa davriga (aprel-may va sentyabr-oktyabr) to'g'ri keladi. Bu holat turizm infratuzilmasi uchun "mavsumiy o'p'qon"ni yuzaga keltirib, yilning qolgan 7 oyida soha ob'ektlarining "o'lik nuqtaga" tushib qolishiga sabab bo'lmoqda.

O'zbekistondagi aksariyat mehmonxonalar, dam olish zonolari va sanatoriy-kurort muassasalari "past mavsum" (low season) davrida o'z quvvatlarining atigi 20-30 foizi darajasida faoliyat yuritmoqda. Bo'sh turgan quvvatlar (idle capacity) tadbirkorlik sub'ektlari uchun ulkan moliyaviy yukdir: binolarni isitish, kommunal to'lovlar, ob'ektni qo'riqlash va eng asosiysi — malakali xodimlarni saqlab qolish xarajatlari tushayotgan minimal daromaddan bir necha barobar oshib ketadi. Natijada, ko'plab turistik ob'ektlar qish mavsumida o'z faoliyatini vaqtincha to'xtatishga majbur bo'ladi. Bu esa o'z navbatida xizmat ko'rsatish sifatining pasayishiga, sohadagi kadrlarning doimiy emas, balki mavsumiy ishlashiga va investitsiyalarning o'zini oqlash muddati (ROI) haddan tashqari uzayib ketishiga olib keladi.

Jahon iqtisodiyotidagi global demografik o'zgarishlar va aholining qarishi (ageing population) yangi bir iqtisodiy tushuncha — "Kumush iqtisodiyot" (Silver Economy) ni yuzaga keltirdi. Uning tarkibiy qismi bo'lgan "Kumush turizm" (55-60 yoshdan yuqori bo'lgan, barqaror daromadga ega qatlam turizmi) aynan turizmdagi mavsumiylik muammosini hal qilishning eng samarali mexanizmi hisoblanadi. Keksa yoshli sayyohlar yosh segmentga nisbatan bir qator afzalliklarga ega: ular jazirama issiqdan qochib, salqin va sokin mavsumlarni afzal ko'radilar, uzoq muddatli (15 kundan 30 kungacha) statsionar sog'lomlashtirish muolajalariga ehtiyoj sezadilar va eng asosiysi — ularning sayohat qilish vaqti ish mavsumiga bog'lanmagan.

Maqolada ilk bor O'zbekiston turizm bozoridagi mavsumiy nomutanosiblikni "Kumush turizm" klasterlari orqali optimallashtirishning iqtisodiy modeli taklif etiladi. Bunda faqatgina tashqi turizm segmenti emas, balki ichki pensionerlar qatlamining to'lov qobiliyatini sug'urta tizimi va maqsadli davlat subsidiyalari orqali rag'batlantirish masalalari realistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Adabiyot sharhi. "Kumush iqtisodiyot" (Silver Economy) va uning tarkibiy qismi bo'lgan turizm industriyasini o'rganish g'arb iqtisodchi olimlari tomonidan o'tgan asrning 70-yillaridan boshlangan. Mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlarni shartli ravishda uchta yirik nazariy yondashuvga bo'lish mumkin:

Olimlar J. Casado-Diaz va H. Patterson o'z ishlarida keksa yoshli sayyohlarni "vaqtga boy, lekin jismoniy harakati cheklangan" segment sifatida tasniflashgan. Ularning nazariyasiga ko'ra, bu qatlam uchun asosiy motivatsiya — sog'liqni tiklash va ijtimoiy izolyatsiyadan qochishdir. S. Balderas tadqiqotlarida esa "Kumush turizm"ning psixologik jihatlari o'rganilib, keksalar uchun "shovqinsiz muhit" va "retro-nostalgiya" elementlari xizmat sifatining asosi ekanligi isbotlangan. Turizm iqtisodiyotining klassik namoyandalari R. Butler va G. Ashworth turizmda mavsumiylikni (seasonality) yengishning eng samarali yo'li sifatida aynan "Kumush turizm"ni ko'rsatishadi. Ular "past mavsum" (off-season) davrida mehmonxonalarning bo'sh quvvatlarini to'ldirishda keksalar segmentining o'rni beqiyos ekanligini iqtisodiy modellar orqali asoslab berganlar. Ayniqsa, Ispaniyaning "Imsero" dasturi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan pensionerlar sayohatining subsidiyalanishi mehmonxonalarni inqirozdan saqlab qolish bilan birga, mavsumiy ishsizlikni 12-15% ga kamaytirgan. M. Porterning klasterlar nazariyasini turizm sohasiga tatbiq etgan A. Bull va N. Leiper xizmatlar zanjirini (tibbiyot + transport + madaniyat + qishloq xo'jaligi) birlashtirish orqali operatsion tannarxni tushirish va xizmat sifatini oshirish mumkinligini asoslashgan.

Ularning fikricha, "Kumush turizm" klasteri — bu shunchaki mehmonxonalar emas, balki keksalar hayot sifatini oshiruvchi yaxlit ekotizimdir.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan N. Toʻxliyev, I. Alimova, B. Safarov va M. Pardaevlar turizm iqtisodiyoti, marketingi va xizmat koʻrsatish sohasini keng tadqiq etishgan. Biroq, Oʻzbekiston ilmiy doiralarida "Kumush turizm" hanuzgacha iqtisodiy kategoriya sifatida emas, balki koʻproq ijtimoiy yordam (sanatoriya imtiyozli yoʻllanma berish) sifatida koʻriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv va ekonometrik tahlil usullari tanlab olindi. Tadqiqot jarayonida quyidagi uslubiy vositalardan foydalanildi:

- Statistik guruhlash va qiyosiy tahlil: Oʻzbekiston Respublikasi Statistika agentligi va Turizm qoʻmitasining 2021–2025-yillardagi maʼlumotlari asosida turizm sohasidagi mavsumiy tebranishlar va joylashtirish vositalarining yuklanish darajasi (occupancy rate) qiyosiy oʻrganildi.

- Mantiqiy va abstrakt fikrlash: Mavjud "oʻlik mavsum" (low season) muammosining iqtisodiy oqibatlarini va ularni bartaraf etishda "Kumush turizm" segmentining potentsiali nazariy jihatdan asoslandi.

- Klasterli modellashtirish: Turizm infratuzilmasi, tibbiy xizmatlar va mahalliy ishlab chiqaruvchilar oʻrtasidagi vertikal va gorizontal aloqalarni birlashtiruvchi samarali iqtisodiy model ishlab chiqildi.

- Induksiya va deduksiya: Xalqaro tajriba (Ispaniya, Turkiya misolida) oʻrganilib, undagi muvaffaqiyatli mexanizmlarni Oʻzbekiston iqtisodiy voqeligiga moslashtirish (adaptatsiya) imkoniyatlari tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Oʻzbekiston turizm infratuzilmasining bugungi holatini tahlil qilish shuni koʻrsatadiki, sohada "mavsumiy qutblanish" oʻta yuqori. Statistika agentligi maʼlumotlariga koʻra, mamlakatimizdagi mehmonxonalar va dam olish maskanlarining oʻrtacha yillik yuklanishi (occupancy rate) 42-45% atrofida shakllanmoqda. Biroq, bu koʻrsatkichni oylar kesimida tahlil qilsak, manzara tubdan oʻzgaradi:

Yuqori mavsum (Aprel-May, Sentyabr-Oktyabr): Yuklanish darajasi 85-95% ga yetadi.

Bu davrda infratuzilma oʻz quvvatining eng yuqori nuqtasida ishlaydi, joy yetishmovchiligi va narxlarning keskin oshishi (yield management) kuzatiladi. Past mavsum (Dekabr-Fevral, Iyul-Avgust): Yuklanish darajasi 15-22% gacha tushib ketadi. Iqtisodiy nuqtai nazardan, joylashtirish vositalarining rentabellik chegarasi (break-even point) oʻrtacha 35-40% bandlikni talab qiladi. Demak, yilning kamida 5 oyida Oʻzbekiston turizm sektori operatsion zarar koʻrmoqda yoki minimal foyda evaziga xodimlarni qisqartirish hisobiga "jon saqlamoqda".

Tadqiqot natijasida biz Oʻzbekiston uchun "Keksalar yoshli sayyohlar — Sogʻlomlashtirish — Agroturizm" zanjirini birlashtiruvchi klaster modelini taklif etamiz. Ushbu modelning ishlash mexanizmi quyidagicha:

1. Narx strategiyasi (Low-cost pricing): Past mavsumda boʻsh turgan xonalarni 50-60% chegirma bilan "Kumush paket" sifatida sotuvga chiqarish. Bu tadbirkorga zarar keltirmaydi, aksincha, boʻsh turgandan koʻra operatsion xarajatlarni yopish imkonini beradi.

2. Vertikal integratsiya: Klaster tarkibidagi sanatoriy va mehmonxonalar mahalliy fermer xoʻjaliklari bilan toʻgʻridan-toʻgʻri shartnoma tuzadi. Bu orqali sayyohlarga arzon va tabiiy (organik) mahsulotlar yetkaziladi, oʻrtadagi chayqovchilar qisqaradi.

3. Sugʻurta tizimi bilan bogʻliqlik: Oʻzbekistondagi pensionerlarning toʻlov qobiliyati pastligini hisobga olib, ixtiyoriy tibbiy sugʻurta polislari orqali "qishki sogʻlomlashtirish" xarajatlarini qoplash mexanizmini joriy etish taklif etiladi.

Ko'rsatkichlar nomi:	Mavjud holat (Klastergacha):	Klaster modeli joriy etilgandan so'ng:	Iqtisodiy samaradorlik / O'zgarish:
O'rtacha bandlik darajasi (Occupancy)	18 – 22%	45 – 55%	+30% dan yuqori
Xizmat ko'rsatish davomiyligi (L-o-S)	2 – 3 kun	10 – 14 kun	4-5 barobar o'sish
Mavsumiy ish o'rinlarini saqlash	30 – 40% (qolganlar ta'tilda)	90 – 95%	Barqaror bandlik
Operatsion foyda (oylik o'rtacha)	Zarar yoki 0 ga yaqin	15 – 25% rentabellik	Moliyaviy barqarorlik
Infratuzilma yuklamasi (Efficiency)	Past (isrofgar)	Optimal (yil bo'yi)	Resurslar tejamkorligi
Tadbir turlarining integratsiyasi	Faqat joylashtirish	Tibbiyot + Agroturizm	Diversifikatsiya

1-jadval: "Kumush turizm" klasterini joriy etishning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari (Qiyosiy tahlil).

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, klasterli yondashuvning asosiy iqtisodiy yutug'i — bu mijozning ob'ektda qolish muddatini (Length of Stay) uzaytirishdir. Agar oddiy sayyoh O'zbekistonda o'rtacha 2-3 kun qolsa, "Kumush turizm" vakillari sog'lomlashtirish muolajalari tufayli kamida 10-14 kun davomida infratuzilmadan foydalanadi. Doimiy xarajatlarni (fixed costs) ko'proq mijozlar soniga taqsimlash orqali xizmat tannarxini tushiradi.

Mavsumiy to'xtab qolishlar natijasida yuzaga keladigan "texnik eskirish" va binolarning qishki qahratondagi talafotlarini kamaytiradi. Eng muhimi, klaster tarkibidagi mahalliy fermerlar va hunarmandlar uchun qish mavsumida kafolatlangan savdo bozorini yaratadi.

Klasterli yondashuvni qo'llash orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin: Mavsumiylik koeffitsientini barqarorlashtirish: "Past mavsum"dagi yuklanish darajasini hozirgi 20% dan kamida 45-50% ga ko'tarish. Mavsumiy ishsizlikni kamaytirish: Xodimlarni yil bo'yi barqaror ish va maosh bilan ta'minlash, bu esa kadrlar qo'nimdorligini oshiradi. Infratuzilma samaradorligi: Bo'sh turgan binolar va transport vositalaridan maksimal foydalanish hisobiga investitsiyalarning o'zini oqlash muddatini 1.5-2 barobarga qisqartirish.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston turizm industriyasining barqaror rivojlanishi uchun faqatgina sayyohlar oqimini ko'paytirish kifoya emas, balki mavsumiy tebranishlarni optimallashtirish va mavjud infratuzilma quvvatlaridan yil davomida samarali foydalanish talab etiladi. "Kumush turizm" klasterlarini tashkil etish nafaqat iqtisodiy rentabellikni oshirish, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning ham muhim vositasidir.

O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1.Soliq va tarif preferensiyalari: "Past mavsum" (noyabr-mart) davrida "Kumush turizm" paketlari asosida ishlaydigan joylashtirish vositalari va sanatoriy-kurort muassasalari uchun elektr energiyasi va tabiiy gaz tariflariga differensial (pasaytirilgan) koeffitsientlarni joriy etish.

Bu xizmatlar tannarxini tushirishga xizmat qiladi.

2.Davlat-xususiy sheriklik dasturlari: Pensiya jamg'armasi va sug'urta kompaniyalari bilan hamkorlikda "Keksalar rekreatsiyasi" maxsus jamg'armasini shakllantirish.

Bunda pensionerlarning "o'lik mavsum"dagi dam olish xarajatlarining 30-50 foizini sug'urta yoki davlat subsidiyasi hisobidan qoplash mexanizmini yo'lga qo'yish.

3. Transport logistikasini optimallashtirish: Qishki mavsumda ichki turistik yo'nalishlar (masalan, Toshkent–Termiz, Toshkent–Nukus) bo'yicha avia va temir yo'l chiptalariga pensionerlar uchun "mavsumiy maxsus tariflar" (50% gacha chegirma) joriy qilish orqali keksalar mobilligini oshirish.

4. Kadrlar tayyorlash va ixtisoslashuv: Oliy ta'lim muassasalarida turizm yo'nalishi bo'yicha "Geriartrik servis" (keksa yoshli mijozlar bilan ishlash) bo'yicha qisqa muddatli kurslar va ixtisosliklarni joriy etish. Bu xizmat ko'rsatish sifatini xalqaro standartlarga moslashtiradi.

5. Marketing va targ'ibot: O'zbekistonning qishki va kuzgi rekreatsion imkoniyatlarini nafaqat ichki bozorda, balki MDH davlatlari va Yevropaning "kumush segmenti" o'rtasida "Sokin va shifobaxsh O'zbekiston" brendi ostida keng targ'ib qilish.

Xulosa qilib aytganda, "Kumush turizm" klasterlarini shakllantirish orqali O'zbekiston turizm sohasi yiliga o'rtacha 15-20 foizgacha qo'shimcha daromad olishi va qariyb 100 mingdan ortiq mavsumiy ish o'rinlarini doimiy bandlikka aylantirishi mumkin. Bu esa mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sish ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Ispaniya tajribasi (Imsero): "Silver Tourism"ning dunyodagi eng muvaffaqiyatli modeli. Mavsumiylikni yengish bo'yicha real iqtisodiy keys.
2. Mavsumiylik va Iqtisodiy nazariya: Turizmda mavsumiylik muammosini ilmiy tahlil qilgan eng mashhur asar. *Muallif:* Butler, R. W. (2015). *The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources*.
3. O'zbekiston Statistikasi: Maqolangizdagi raqamlar asosi (Bo'sh quvvatlar va turizm dinamikasi). *Manba:* O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi (2024-2025). *Xizmatlar sohasi va turizm ko'rsatkichlari bo'yicha yillik to'plam*.
4. Klasterlar nazariyasi: Iqtisodiy klasterlar qanday ishlashi haqidagi fundamental qo'llanma. *Muallif:* Porter, Michael E. (2000). *Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy*.
5. Mahalliy tadqiqotlar: O'zbekiston turizmini klasterli rivojlantirish bo'yicha ilmiy qarashlar. *Muallif:* Tuxliyev N., Safarov B. Sh. (2021). *Turizm iqtisodiyoti va menejmenti (Darslik)*. * [ZiyoNet kutubxonasi](#)